

OSMANLI DEVLETİ'NİN ORTADOĞU'DA KÖLE TİCARETİNİ ENGELLEME ÇALIŞMALARI

Erdal TAŞBAŞ*

Öz

İnsanlığın tarih sahnesine çıktığı zamandan beri var olduğu düşünülen kölelik, insanlığın medeni gelişmesine paralel bir gelişme göstermiştir. Değişen şartlar, özellikle ekonomik faaliyetlere dayalı üretim ilişkilerindeki gelişmeler, köleliği de şekillendirecektir. İlkçağlarda yalnızca tarımsal üretim işlerinde kullanılan köleler, daha sonraki dönemlerde birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Köleliğe dair tarih boyunca yaşanan gelişmeler her toplumda ve her medeniyette farklı bir seyir izlemiştir. Coğrafi bakımdan farklılıklar gösteren kölelik toplumsal değerler ve inanç sistemlerine göre şekillenmiştir. Aydınlanma Çağı olarak bilinen 18. yüzyıldan itibaren yaşanan bilimsel ve fikri gelişmeler, toplumların birçok kurumunu etkilediği gibi, kölelik kurumunda da değişikliğe neden olmuştur. Batıda gelişen çağdaş ve özgürlükçü fikir hareketleri 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ne sirayet etmiş, devlet ve toplum hayatında önemli değişikliklere yol açmıştır. Özellikle Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı Devleti, kölelik sisteminde çağdaş gelişmeleri takip etmiş ve topraklarında köleliğin yasaklanması için bazı önlemler almıştır. Bu önlemlerin alındığı bölgelerden biri de Ortadoğu'dur. Çeşitli talimat ve fermanlarla bölgedeki köle ticaretini sona erdirmeye çalışan Osmanlı Devleti'nin girişimlerini içeren bu çalışma için arşiv vesikaları kullanılmıştır. Vesikalara göre Osmanlı coğrafyası açısından önemli bir köle ticaret bölgesi olan Ortadoğu'da, bu ticaretin yapılmasını engellemek için yoğun bir çaba verilmiştir. Ancak bu yoğun çabalara karşın Ortadoğu'da köle ticaretine tam olarak engel olunamadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğin Yasaklanması, Ortadoğu.

Ottoman State's Efforts to Block Slave Trade in Middle East

Abstract

Slavery, which is thought to have existed since the appearance of mankind in stage of history, has developed in parallel with the civilization progress of mankind. The altering conditions, particularly the developments in production relations that are based on economic activities, have also shaped slavery. In the Early Ages, slaves were used only in agricultural production, but later on, they were begun to be used in various areas. The developments experienced

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, erdalt@akdeniz.edu.tr

throughout the history in slavery have followed different courses in every society and every civilization. Slavery, which has possessed differences in geographical context, was shaped by social values and belief systems. Scientific and intellectual developments since 18th century, which is also known as the Age of Enlightenment, have influenced many institutions of societies and caused a change in the institution of slavery as well. The modern and libertarian ideological movements, which developed in the West, spread to the Ottoman State in the 19th century and led to significant shifts in the life of the state and society. Ottoman State followed modern developments in the slavery system and took some measures to ban slavery in its territory, particularly since the Tanzimat era. One of the regions where these measures were taken is the Middle East. Archival documents were used for this study which includes the initiatives of the Ottoman State that tried to terminate the slave trade in the region with various instructions and firmans. According to documents there was an intense effort to block this trade in the Middle East where was an important slave trade area with regard to Ottoman geography. However, despite these hard efforts, it is seen that a complete success regarding blocking slave trade in the Middle East could not be achieved.

Keywords: Ottoman State, Slavery, Slave Trade, Banning Slavery, Middle East.

Giriş

Kısaca *insanın yalnızca başkasının çıkarı için çalışması* demek olan köleliğin, tarih öncesi devirlere kadar giden bir geçmişi vardır. Eski Yunanlıların *doulos*, Romalıların ise *servus* diye adlandırdıkları köleler, antik dönem boyunca özgür insanın yanında varlığını sürdürmüşlerdir.¹ Dünyaya yayılmış çok eski bir kurum olan köleliğin uygulama şekilleri ülkeden ülkeye değiştiği için net bir tanımı yapılamamaktadır. İşleyiş şekline bakılarak kölelik, “üzerinde kısmen veya tamamen mülkiyet hakkı kurulmuş bir kimsenin durumudur”² şeklinde genel bir tanımla açıklanabilir.

Kölelik, sosyal ve ekonomik unsurlardan biri olarak bütün dünya milletlerinin tarihlerinde var olmuştur. Mısır, Hint, Çin, Asur, Türk, Yunan ve Roma gibi eski medeniyetlerde izine rastlanan kölelik Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi semavi dinlerde de

---

¹ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1990), 13.

² “Kölelik,” *Türk Ansiklopedisi*, c. 22 (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1975), 273.

kendine yer bulmuştur. Bu medeniyet ve dinlerdeki kölelerin hayat şartları bazılarında çok ağır, bazılarında ise daha insani olmuştur.³ Söz konusu bu eski medeniyetlerden beri mevcudiyetini sürdüren köle ticaretinin belirli yasaları ve bu yasalara göre köle alıp-satmanın da belli kuralları vardı. Kurallar gereğince köle satışlarının önceden duyurulması zorunluymuştu. Kölelerin satılmasının duyurulmasındaki amaç, onların devlet denetiminde alınıp satılmasını sağlamak ve bu işten alınacak vergilerin düzenli toplanmasına yardımcı olmaktı.⁴

Savaşlar ve insan öldürmenin doğal olarak görüldüğü ilkçağlardaki zorbalık ve zulümlerle esaretin de temelleri atılmış bulunuyordu. Esaret kavramı, güçlü olanın kuralları ve uygulamalarıyla genişlemiş olarak yüzyıllarca yaşamıştır.⁵ Esaret kavramında kastedilen kölelik, birbirinden oldukça farklı birçok topluluğun tarihsel gelişim dönemlerinde varlık göstermiştir. Kölelik denilince ilk akla gelen, antik Roma ve Yunan toplumlarındaki kölecilik ve o dönemlerden zaman ve mekân açısından farklı olarak da 16-18. yüzyıllar boyunca Afrika kıyılarından Amerika'ya götürülen zenci kölelerdir.⁶

İnsanla birlikte tarih sahnesine çıkan kölelik Ortaçağ'da hem kaynaklar hem de kullanım alanı olarak daha geniş boyutlar kazanmıştı. Dünyanın belli bölgelerinde köle ticareti yapılması için büyük pazarlar kurulmuştur. Ortaçağ dünyasının sosyal yaşamına iyice yerleşen kölelik, Yeniçağdaki sömürgecilik temelli ticaret kolonileriyle yeni boyutlar kazanmıştır. Bu ticari faaliyeti benimseyen Batılılar köle ticaretini geliştirmişler ve 1517 yılında onu yasallaştıran Asiento Anlaşması'nı yapmışlardır.⁷ 15.

³ İzzet Sak, "Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)" (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1992), 7.

⁴ Malay, Çağlar Boyu Kölelik, 47.

⁵ Sema Ok, Köle Pazarından Saraya Cariyeler (İstanbul: Kamer Yayınları, 1996), 15.

⁶ Salvatore Bono, Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler, çev. Betül Parlak (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 22.

⁷ İsmail Parlatır, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik," Belleten 47, sy. 187 (1983): 805.

yüzyıldaki coğrafi keşifler sonucunda Avrupalıların genişleyen sömürge hareketleri ile birlikte köle anlayışında yeni bir sayfa açılacaktır. Bu yeni dönemin başlangıcını ifade eden gelişme ise Amerika'nın keşfedilmesidir. Sömürgelerden elde edilen kazanç ve bu sayede ulaşılabilecek refah düzeyi, sömürgeleştirilmiş bölgelerden getirilecek ürünlerin artması ve ucuza mal edilmesine bağlıydı. Bu, büyük tarım alanlarının kurulması ve ucuz işgücünün sağlanması anlamına gelmektedir. İşte bu ekonomik gelişmeyi sağlamak amacıyla, Afrikalı insanlar zorla köleleştirilerek Amerika'ya taşınacak ve tarımsal üretimi artıracak alanlarda yoğun olarak kullanılacaklardır.

Tarih boyunca çeşitli gelişmeler kaydeden köle ticareti, 19 yüzyıla kadar serbestçe yapılmıştır. Eski Mezopotamya, Roma ve Mısır'da köle ticareti oldukça yaygındı. Abbasiler dönemine gelindiğinde ise Afrika zenci köle ticareti Ortadoğu ülkelerini beslemeye başlamıştır.⁸ Türk toplumlarında da var olan köleliğin tarihi çok eskilere kadar gitmektedir. Hunlardan beri köle edindiği bilinen Türkler onları daha çok ev işlerinde kullanılmaktaydılar.⁹ İslam öncesi Türk devlet ve toplum yaşamında köle kullanıldığı bilinmektedir. Uygurlar zamanında kölelerin satışlarına ilişkin düzenlenmiş belgeler vardır. Eski Türklerin köle kullandığına dair en önemli kanıt, kölelikle ilgili kavramların varlığıdır. Uygurcada "kul" sözcüğü köle anlamına gelmektedir. Cariyeler için de harem dairesi anlamına da gelen "kün" kelimesi kullanılmaktadır. Ayrıca cariyeye anlamı veren bir diğer kelime de "küng" veya "küngüz" kelimesidir.¹⁰ Türklerin İslam'a geçmesiyle, kölelik kavramı ve kurumu da yeni değer yargılarıyla şekillenmeye başlamıştır. İslamiyet'in köleliğe bakışının Türk kültürüne ihraç edilmesiyle, Türklerdeki kölelik anlayışı şeriat hükümlerine göre şekillenmiştir. Bu nedenle, İslam sonrası Türk toplumlarında köleliğin

---

⁸ Parlatur, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik," 806; Ok, "Köle Pazarından Saraya Cariyeler," 18.

⁹ W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), 15.

¹⁰ Besim Atalay, *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 336; Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1968), 122.

değerlendirilmesi yapılırken, İslam'ın köleliğe bakışı da göz önünde bulundurulmalıdır.

İnsan ve toplum hayatını belirleyen önemli unsurlardan biri olan dinler kölelik konusuna genellikle sıcak bakmışlardır. Semavî dinlerin hepsi köleliği kabullenmiş ve onu resmen reddetme yoluna gitmemiştir. Yalnızca, kölelik düzenin kötüye kullanılmaması, köle azat etmenin teşvik edilmesi yönünde kurallar getirmişlerdir.¹¹

Bu dinlerden İslamiyet'in ortaya çıktığı süreçte zaten mevcut olan kölelik, sosyal yaşam koşulları ve ekonomik faaliyetler için bir zorunluluk olarak görülmekteydi. Ancak İslamiyet köleliğin kaldırılması için bazı tedbirleri beraberinde getirirse de bu kesin olarak devletlerin kendi inisiyatifindeydi. İslam hukukunda, bir insan olduğu vurgulanan kölelere iyi davranılması ve diğer insanlarla aynı hukuksal haklara sahip olması gerektiğini belirtmekteydi.¹² Aynı zamanda İslamiyet, köle azat etmeyi çok makul bir davranış olarak kabul etmektedir. Öyle ki köle azat etmek, kimi zaman bir suç karşısında, yapılabilecek iyi bir davranış olarak affettirici özelliğe sahiptir. Örneğin bir mümini yanlışlıkla öldüren birisine bir köleyi azat etmesi tavsiye edilmektedir. Yine yalan yere edilen yeminin affedilmesi için on yoksulu doyurmak veya giydirmek ya da bir köle azat etmek gerekmektedir.¹³ şeklindeki açıklama, köle azat etmenin ne denli önem verilen bir durum olduğunu göstermektedir. Bir kölenin hür olarak kabul edilmesi ancak azat edilmesiyle mümkündür. Kölenin azat edilmesinin çeşitli yolları vardır. Kölenin evlenmesi, caiz olmayan bir akrabasının mülkiyetine geçmesi durumu, efendisinden çocuk doğuran cariyenin efendisinin ölümü, köle sahibinin öldüğünde kölesinin hür kalacağını vasiyet etmesi ve kölenin kendisine

---

¹¹ "Kölelik," 274.

¹² Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 304.

¹³ Gül Akyılmaz, "Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi," *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9, sy. 1/2 (2004): 218.

satılması¹⁴ kölelerin azat edilmesi, hürriyetlerini kazanması ile ilgili belli başlı hususlardır.¹⁵

Çağlar boyunca değişen sosyo-ekonomik şartlar ve dinlerin köleliğe yaklaşımları ile toplumdan topluma değişen köle sistemi gelişmiştir. Bu sistem özellikle Coğrafi Keşiflerden sonra tarımsal üretime dayalı alanlarda kullanılmak üzere Afrika'dan toplanan insanların büyük kitleler halinde Amerika'ya nakledilmeleriyle önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise yüzyıllarca devam eden köleliğe bakış, çağdaş Batılı fikirlerin etkili olmaya başladığı 19. yüzyılda değişime uğrayacaktır. Gerek değişen toplumsal zihniyet gerekse Batılı devletlerin baskısıyla köle ticaretini Osmanlı Devleti mümkün olduğunca yasaklamaya çalışmıştır. Yasaklama girişimleri anayasal düzeyde bir uygulama olmaktan ziyade çeşitli bölgelerde köle ticaretini engellemek temelinde devam etmiştir.

Bir kurum olarak kölelik ve köle ticareti ile Osmanlı Devleti'nde kölelik ve köleliği yasaklamaya yönelik konular üzerine birçok müstakil çalışma yapılmıştır. İ. Parlatır, E.R. Toledano, Ö. Şen, Y. H. Erdem, G. Akyılmaz, G. Bozkurt gibi araştırmacılar bu konularda incelemeler ortaya koymuşlardır.

Bunlardan Parlatır¹⁶ dünyada, eski Türklerde ve İslamiyet'in kabulünden sonra Türk devletlerinde var olan kölelik konusunda genel bilgiler vermiş, kölelik kurumunun kaldırılması ile ilgili Batılı devletler ve Osmanlı Devleti'ndeki girişimleri ele almıştır. Bu girişimlere örnek olarak da Ortadoğu'da köle ticaretinin yasaklanmasına dair Mısır ve Trablusgarp'taki çabalarını birkaç yazışma ile özetlemiştir. Toledano,¹⁷ genel hatlarıyla 19. yüzyılda Osmanlı'da kölecilik ve köle ticaret ağı hakkında bilgiler içeren

---

¹⁴ İslam Hukuku'na göre kölelerin mülk edinme hakları vardır. Hal böyle olunca belli bir ekonomik birikimi olan kölenin kendi hürriyetini satın alması imkân dahilindedir.

¹⁵ Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku* (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2002), 83-84.

¹⁶ Parlatır, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik," 805-829.

¹⁷ Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, çev. Y. Hakan Erdem (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000).

eserinde Osmanlı Devleti'nin köle ticaretini yasaklamasına yönelik Batılı devletlerin baskıları ve uluslararası anlaşmalar, bu anlaşmalara Osmanlı'nın yaklaşımları ve uygulamaları ile köle ticaretini önleme girişimlerini ele almaktadır. Şen,¹⁸ Osmanlı Devleti'nin köle kaynakları ve kölelik kurumunun diğer ülkelerden farklı olarak kendine özgü işleyişini ele aldığı eserinde 19. yüzyıl Osmanlı köleciliği hakkında bilgiler vermektedir. Köle ticaretinin yasaklanması ile ilgili uluslararası girişimlerin Osmanlı Devleti'ne etkileri ve devletin köleliği yasaklamaya yönelik çabaları ve uygulamadaki çelişkileri ortaya koymaktadır. Erdem,¹⁹ 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönemde Osmanlı Devleti'nde kölelik ve köle ticareti hakkında bilgiler verdiği çalışmasında, Tanzimat Dönemi'nden itibaren zamanın toplumsal ve siyasal gelişmeleri çerçevesinde kölecilik anlayışındaki dönüşümleri kaleme almıştır. Toplumsal ve siyasal değişime bağlı olarak gerek çeşitli bölgelerden yapılan ticaretin engellenmesine dair çalışmalar, gerekse iç pazarlardaki köle alışverişine müdahaleler anlatılmaktadır. Akyılmaz²⁰ çalışmasında Tanzimat dönemine kadar olan dönemde Osmanlı'da kölelik hakkında genel bilgiler vermiş ve Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki dönemlerde köleliğin yasaklanmasına yönelik uluslararası anlaşmalar, çıkarılan ferman ve kanunlar çerçevesinde Osmanlı topraklarında yapılan köle ticaretini yasaklama girişimlerini ele almıştır. Bozkurt,²¹ Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi ile I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde köle ticaretini engellemek için aldığı önlemler ve girişimleri anlatmıştır. Çalışmada, köleliği tamamen yasaklayan anayasal bir hükmüm olmadığı Osmanlı ülkesinde köle ticaretini engellemeye yönelik anlaşmalar ve fermanlar hakkında bilgiler verilmektedir.

---

¹⁸ Ömer Şen, *Osmanlı'da Köle Olmak* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2007).

¹⁹ Y. Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800-1909)* (İstanbul: Kitap Yayınları, 2004).

²⁰ Akyılmaz, "Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi," 213-238.

²¹ Gülnihal Bozkurt, "Osmanlı Devleti'nde Köle Ticaretinin Önlenmesi İçin Yapılan Çalışmalar," *XI Türk Tarih Kongresi IV*, (1994): 1499-1531.

Osmanlı Devleti'nin köle ticaretini engellemeye yönelik girişimlerinin konu edildiği bilimsel çalışmalarda, devletin değişen çağdaş koşullara paralel olarak insan haklarına yönelik girişimlerinin olduğu ve 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında köle ticaretini yasaklamaya dair girişimler kaleme alınmıştır. Bu yasaklama girişimleri bazı merkezlerdeki köle pazarlarını kaldırmaktan, bölgesel düzeyde ticaret faaliyetlerini engellemeye kadar geniş bir alanı kapsayan girişimlerdir. Ancak yalnızca bölgesel düzeyde Ortadoğu'daki köle ticaretine engel olma çalışmalarını içeren müstakil bir eser bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti'nin köle ticaretini yasaklamaya çalıştığı bölgelerden biri olan Ortadoğu'daki girişimlerinin ortaya konulduğu çalışmayla, bu alana katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Osmanlı'da Kölelik ve Köle Ticareti

Kölelik, insanlık tarihinin en eski dönemlerine kadar uzanan ve hemen her toplumda, her hukuk sisteminde var olmuş bir sistemdir. Fransız Devrimi'yle birlikte hürriyet ve eşitlik kavramlarının ortaya çıkmasına kadar da tartışılmadan kabul gören bir sistem olarak yaşamıştır. Kölelik sisteminin mevcut olduğu Osmanlı Devleti'nde de köleliğin kuralları İslam hukukuna göre düzenlenmişti.

Müslüman ülkelerin çoğunluğunda asker ve idareci ihtiyacı için toplanan köleler, kimi toplumlarda da yönetici sınıfta yer alabiliyorlardı. Osmanlı Devleti'nde de köleler yüksek mevkilere gelmişler ve yönetici sınıfın bir bölümünü oluşturmuşlardır. Devşirme sistemini uygulayan Osmanlı Devleti, İslamiyet'te var olan klasik kölelik düzenini geliştirmişti.²² Bu şekildeki uygulama yani alt tabakaya mensup veya yabancı kökenli kimselerin devlet hizmetine alınması, irsiyette dayalı bir yönetici sınıfın oluşması engellenmek adına önemli bir yöntemdir. Bu yöntemi başarılı şekilde uygulayan İslam devletleri olmuştur. İslamiyet'i kabul etmiş olan Türklerin Anadolu'da hakimiyeti başladığında burada kölelik sisteminin var olduğu söylenebilir ancak uçlardaki akıncılar

---

²² Erdem, *Köleliğin Sonu*, 14.

arasında kölelik sistemi yoktu. Osmanlı Devleti tarafından benimsenen kölelik sistemine karşı olan gaziler, bu sistemin devlette yerleşmesini, doğudan gelip devletin işlerine karışan din adamlarının suçu olarak görmekteydiler.²³

Şeriat ve örfün onayladığı kölelik bir kurum olarak Osmanlı askeri ve idari biçiminden ötürü, devlet içinde sağlam bir yere sahipti. Müslümanlar için ev kölesi ve cariye istihdamına bağlı olarak, neredeyse harem düzenine eşdeğer bir mahiyette olan kölelik, siyasi yaşamdan halkın özel yaşamına kadar çeşitli alanlarda etkiliydi.²⁴ Müslüman halk açısından durum böyleyken, fıkıh hükümlerine göre Gayrimüslimlerin köle alıp satmaları ya da gündelik yaşamlarında kullanmak için köle edinmeleri yasaktı.²⁵ Ancak köle alıp satmaları yasak olsa da bu kural çeşitli yöntemlerle çiğnenmiştir. Bir Müslümanın, başka biri adına köle satın alması gibi durumlar karşısında Osmanlı Devleti, Gayrimüslimlerin köle edinmelerini serbest bırakmıştı. Fermanlarla Gayrimüslimlere köle alıp-satmayı serbest bırakan devlet, kölelerinin Müslüman olmaması koşulunu getirmişti.²⁶

Osmanlı Devleti tarafından zımni statüsü verilmiş olanlar, kölelikten muaf tutulmaktaydılar. Ancak kuramsal düzeyde köleleştirilebilir olmaları, İslam toplumunun temsilcisi olan padişaha fethedilmiş halklar üzerinde mülkiyet hakkı vermekteydi. Şeriat ilkelerine göre, köle ebeveynlerden doğan bir çocuk köle olmak zorundaydı. İslam'ı kabul etseler bile ebeveynler de çocukları da hür olamıyorlardı.²⁷

Devletin köle politikalarına bağlı olarak, kölelerin toplumla bütünleştiği bir düzen kurulmuştu. Bu düzenin sürdürülebilirliği

---

²³ Bernard Lewis, *İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti*, çev. Ömer Faruk Birpınar (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2006), 60-61.

²⁴ Erdem, *Köleliğin Sonu*, 33.

²⁵ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler* (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2001), 216.

²⁶ Nihat Engin, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), 137; Hüseyin Bayarslan, "Osmanlı Devleti'nde Köleleştirme ve Azat Etme Yöntemleri," *Ulakbilge* 5, sy. 10 (2017): 444.

²⁷ Erdem, *Köleliğin Sonu*, 18.

için köle temininin sürekli kılınması zorunlu hale gelmekteydi. Özgür doğmuş Müslümanların veya zimmi gayrimüslimlerin köleleştirilmesinin yasak olması, Osmanlı Devleti'ni köle temininde dış kaynaklara yöneltmiştir. Bu nedenle, savaşlar köle edinmede önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaşlarda elde edilen esirlerin bir kısmının veya tamamının köle statüsüne konulması, hükümdarın veya görevlendirdiği kişinin vereceği karara bağlıdır. Belki de bu sebepten ötürü köle ve esir kelimeleri aynı anlamda kullanılırlar, ancak bu doğru bir kullanım değildir. Çünkü her esir köle yapılmayabilir, her köle de savaş esirliğinden gelmeyebilirdi. Fakat yine de savaş esirliği, köleliğin önemli bir kaynağını teşkil etmekteydi.²⁸ Osmanlı döneminde köle ve cariyelerin uzun süre savaşlar yoluyla temin edildiği bilinmektedir. I. Murad döneminde yapılan Rumeli fetihlerinde ilk esirler alınmaya başlanmış ve esirlik kurumunun bundan sonraki temel kaynağı savaşlar olmuştur. Osmanlı fetihleri arttıkça savaş esirlerinin sayısı da giderek artmış, bu durum savaş esirlerinin köleleştirilmesine, doğal olarak da giderek gelişen bir köle ticaretine sebep olmuştur.²⁹

Osmanlı Devleti 14. yüzyılda savaşlarda ele geçirilen tutsakların beşte birini (pencik) ya da sayıları beşten az olan tutsaklar için bir kölenin değerinin beşte biri olan 25 akçeyi vergi olarak almaktaydı. Köleliğe getirilen bu vergi 1857 yılına kadar sürmüştür. Köleyi ithal eden kişiye pencik vergisini ödemesi karşılığında gümrükte verilen bir belge olan "Pencik Varakası" olmadan köleler satılamıyor ya da imparatorluk içinde başka bir yere nakledilemiyorlardı. Öte yandan kölelikle ilgili vergi sadece pencikten ibaret değildir. Köle ticaretinden "bac-ı ubur" veya "resm-i geçid" ve "bac-ı pazar" gibi vergiler de alınmaktaydı.³⁰ Bu vergiler, köle edinenlere yönelik ekonomik yükü artırdığı için köle fiyatlarını etkileyen unsurlardandır.

---

²⁸ Fendoğlu, *Kölelik ve Cariyelik*, 90.

²⁹ İbrahim Etem Çakır, "Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684," *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 36 (2014): 204.

³⁰ Erdem, *Köleliğin Sonu*, 34-35.

Tanzimat Dönemi'nde ülkede yabancı paralarının da dolaşımında olmasına rağmen, köle fiyatları Anadolu ve Rumeli'de genellikle kuruş ile belirlenmektedir. Bu yüzden Osmanlı kaynaklarındaki köle fiyatlarına dair bütün kayıtlar Osmanlı para birimi ile nakledilmiştir.³¹ Örneğin Şer'iyye Sicilleri'nde de köleler ile ilgili fiyatlarda para birimi olarak Osmanlı parasının kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan Osmanlı Devleti'nde kölelerin fiyatları hakkında net bir rakam verilemez. Fiyat, kölenin özelliklerine göre değişebilmektedir. Bu özellikler, kölelerin bol veya az bulunması, kölenin ırkı, cinsiyeti, hünerleri, yaşı ve özellikle cariyeler için güzellik gibi durumlardır.³²

Osmanlı'da kölelere olan talebin büyük bir kısmı, kentli sınıflardan gelmekteydi. Tarım ve sanayide köle istihdamı Osmanlı Devleti'nde yaygın bir uygulama değildi. Ancak 1860'lı yıllarda Çerkeslerin Osmanlı topraklarına göç etmesiyle, tarımda köle istihdamında bir artış yaşanmışsa da bu uygulama yaygınlaşmamıştır.³³ Kölelerin daha çok kentliler tarafından tercih edilmesi Osmanlı köle ticaret ağının seyri konusunda belirleyici olmuştur. Bu nedenle kölelerin alınıp satıldığı yerler genellikle Rumeli, Anadolu ve Doğu Akdeniz'in büyük kentleriydi. Ayrıca İstanbul'da varlıklı kimselerinin yaşadığı konaklar en çok köle talebinin olduğu yerlerdendi.³⁴ Köle satın alan kentli toplumun büyük kısmı sıradan işleri için zenci köleler alırken, çok daha revaçta olan beyaz köleleri neredeyse yalnızca zengin olarak nitelendirilebilecek insanlar alabiliyordu.³⁵

Köle ticareti Osmanlı kölelik düzeninin devamı açısından çok önemli bir yöntemdir. Çünkü Osmanlı Devleti dolaylı bir yol olan ticaret yöntemiyle köle elde etmeyi her zaman daha yeğ tutmuştur. Osmanlı Padişahının yetki alanı dışında kalan Orta Afrika ve Kafkasya'daki köle toplama bölgeleri, Osmanlı köle ticaretinde dış

---

³¹ Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, 52.

³² Sak, "Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler," 194; 19. yüzyıl Osmanlı köle pazarındaki fiyatlarla ilgili bir örnek için bkz. Şen, *Osmanlı'da Köle Olmak*, 75-77.

³³ Erdem, *Köleliğin Sonu*, 85.

³⁴ Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, s. 12.

³⁵ Bayarslan, "Azat Etme Yöntemleri," 446.

ticaret bölgeleriydi. İç ve dış köle ticaret ağı, Kuzey Afrika, Kızıldeniz, Basra-Irak ve Kafkasya ticareti olmak üzere dört gruba ayrılır. Bu ticaret ağından imparatorluğa ithal edilen kölelerin, Mısır hariç olmak üzere, sayıları 19. yüzyıl boyunca yıllık ortalama 10.000 kadardı. 19. yüzyılın son çeyreğinde ise bu sayı yıllık 13.000 civarındadır. Osmanlı iç köle ticaretinin önemli bir kısmını oluşturan Çerkes ve Gürcü köleler dışındaki tüm ticaret ağından elde edilen köleler siyahî idi.³⁶ 19. yüzyıla gelindiğinde eskiden olduğu gibi savaş esirlerinden köle elde edemeyen Osmanlı Devleti'nin pazarlarındaki köleleri, Kafkasya ve Kuzey Afrika'dan getirilenler oluşmaktadır.³⁷ Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin köle ihtiyacını karşılayan pazarlardaki siyah kölelerin elde edildiği başlıca yerleri Orta Afrika, Yukarı Nil ve Batı Sudan oluştururken, Kafkasya ise beyaz kölelerin elde edildiği yerlerdi. Bu bölgelerdeki insanlar, savaş yoluyla tutsak alma, kaçırma ve satın alma olarak üç şekilde köleleştirilerek Osmanlı köle tacirlerinin eline geçiyorlardı.³⁸

Kafkaslar ve Gürcistan'ın Rus hakimiyetine girmesiyle beyaz köle kaynağının kesilmesi, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl belgelerinde neden daha çok zenci kölelere rastlandığını açıklar mahiyettedir. Ancak bu gerçek sebep değildir. Çünkü Osmanlı'da beyaz köle ticareti Rus işgaliyle tamamen bitmemiş, aksine köle olabilecek kimseleri Osmanlı topraklarına itmmişti. Çerkesler 1850'li yıllarda Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başladılar ve bu göç 1860'larda doruğa çıktı. Öte yandan Osmanlı'da zenci köle ithali de artmaktaydı. Bunun nedeni 1820-1822 yıllarında Mısır'ın Sudan'ı işgal etmesiyle Mısır pazarlarına köle akışının hızlanmasıydı. Bu köleler buradan daha kuzeye, Anadolu'ya ulaştırılmıştır. Buna ek olarak, 1835 yılında Trablusgarp'ta yerel idarenin gücüne son verilip buranın tekrar Osmanlı merkezi yönetiminin kontrolüne alınması bu vilayeti Afrika içlerinden gelen zenci kölelerin yığıldığı ve ihraç edildiği önemli bir merkez haline getirmişti.³⁹

---

³⁶ Erdem, *Köleliğin Sonu*, 76-77.

³⁷ Şen, *Osmanlı'da Köle Olmak*, 73.

³⁸ Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, 13.

³⁹ Erdem, *Köleliğin Sonu*, 79.

Deniz yoluyla Afrika'dan getirilen kölelerin Anadolu'ya girişinin yapıldığı liman kentleri köle ticaretinde büyük rol oynamaktadır. Burada özellikle belirtmek lazım ki köle istihdamında önemli bir yeri olan Osmanlı başkentine veya diğer önemli iç merkezlere varana kadar, kölelerin bazı taşra kentlerinde seçilerek satın alınması, diğer yerlere giden kölelerin niteliğinde değişmelere neden olmaktadır. Bu liman kentlerinden birisi olan Antalya, Anadolu'nun Akdeniz'e açılan en önemli kapısı olması hasebiyle, köle ticaretinde önemli bir yere sahiptir. Antalya limanı aracılığıyla yapılan köle ticaretinde güneye beyaz köle ihraç edilir, buna karşılık güneyden siyah köle getirilirdi.⁴⁰

Köle Ticaretini Engelleme Faaliyetleri

Tanzimat Fermanı'ndan önce Osmanlı toplumunda kölelik sisteminin işleyişi konusunda ve kölelerin durumları hakkında iki tane olgu ön plana çıkmaktadır. Birincisi köle ticareti yapanların statülerinin devlet tarafından belirlenmesidir. Osmanlı Devleti, köle ticaretinin sınırlarını belirlemekle kalmamış, aynı zamanda kölelerin durumunu da sıkı bir şekilde denetlemiştir. İkinci olgu ise Gayrimüslimlerin, Müslümanları köle olarak almalarını engellemek olmuştur.⁴¹ Kölelikle ilgili kısıtlamalar olsa da bütünüyle kaldırılması konusunda net bir girişim yoktur. Ancak Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılında Osmanlı Devleti'nde köleliğin kaldırıldığı yönünde çeşitli bilgi ve yorumlara rastlansa da Tanzimat sonrası Osmanlı'da köleliğin devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde Osmanlı'da kölelik birçok dönüşüm geçirmiş, Türk toplumundaki köleci anlayış, özgür toplum anlayışına doğru ilerlemiştir. Fakat hukuki açıdan köleliğin Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar lağvedildiğine dair bir kanıt yoktur. Kölelik anlayışı Osmanlı-Türk toplumunda yaygın olmamasına ve savunulan bir yaşam biçimi olarak algılanmamasına rağmen, varlığını korumuştur.⁴²

---

⁴⁰ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 134.

⁴¹ Bozkurt, "Köle Ticaretinin Önlenmesi İçin Yapılan Çalışmalar," 1500.

⁴² Erdem, *Köleliğin Sonu*, 7.

Köle ticaretinin yapılması ve esir pazarlarının yasaklanmasına yönelik olarak 19. yüzyılda sık sık çıkarılan fermanlara, imzalanan uluslararası antlaşmalara rağmen, kölelik Osmanlı toplumunda varlığını hukuken ve fiilen sürdürmüştür. Bu dönemde özellikle ev hizmetlerine yönelik kölelik meşru kabul edilmiş ve hatta korumuştur.⁴³ Kölelikle ilgili çıkarılan fermanlar ve köleliği ilgilendiren yasalar, köle ticaretinin yapılmasıyla ilgili sınırlandırma, köle ticaretini, bölgesel de olsa, çok sayıda engelleme girişimleri ya da düzenlemeler olmasına rağmen, kölelik kurumunun ortadan kaldırıldığına dair Osmanlı tarihinde genel bir anayasal hüküm hiçbir zaman olmamıştır. Çünkü değişmez olarak kabul edilen şeriat, kölelik kurumunu onaylamaktadır. Öte yandan Tanzimat Dönemi'nde köle ticaretine karşı alınan önlemler, köleliği kaldıracak politikaları tetikleyici nitelikteydi. Osmanlı yönetimi, bu yönde aldığı önlemler ile köleliğin kaldırıldığını ilan etmek zorunda kalmadan onu sona erdirmek istiyordu.⁴⁴ Tanzimat Fermanı'nda Müslüman olan, olmayan, hür ve köle gibi ayrımlar söz konusu değildi. Ancak kölelerin durumu hakkında herhangi kayıt da yoktu. Öte yandan Tanzimat dönemiyle birlikte köleliğin gerilediğini de kabul etmek gerekir. Çünkü 19. yüzyılda geleneksel yöntemlerle köle sağlamaya dönük faaliyetler, ilerleyen modern diplomatik ilişkiler ve köleliği kaldırmaya yönelik uluslararası politikalar yüzünden neredeyse olanaksız hale geliyordu. Ticaret yoluyla köle edinilmesinde de köklü değişiklikler ortaya çıkmıştır. Özellikle İstanbul'daki köle pazarının kapatılmasıyla Osmanlı başkentindeki köle alım-satımı oldukça farklı bir boyutta ve gizli olarak devam edebilmiştir. Bu durumda eskisi gibi yasal ve aleni yapılan alım-satımların olmaması kentteki köle ticaretini oldukça geriletmişti.

19. yüzyılda sıkça görülen kölelik karşıtı tepkiler aslında çok eski devirlerden beri vardı. İlkçağlarda, hürriyetin kişilerin doğal ve kabul edilmesi gereken hakları olduğunu kavramış, esaret müessesesini ahlaksız bir vahşet olarak değerlendiren düşünürler

---

⁴³ Gökçen Alpkaya, "Tanzimat'ın Daha Az eşit Unsurları: Kadınlar ve Köleler," *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 1, sy. 1 (1990): 6.

⁴⁴ Enver Ziya Karal, "Gülhane Hattı Hümayununda Batının Etkisi," *Bellekten* 28, sy. 112 (1964): 598.

vardı. Stoicism felsefesinin temsilcileri ve taraftarları köleliğe karşı çıkmışlardı. Bunlardan birisi de Roma Stocism Okulu filozoflarından olan Seneque'dir. Seneque, kölelikle ilgili fikirlerini şu şekilde dile getirmiştir. *Siz onlar esirdir diyorsunuz, hayır onlar insandırlar, onlar senin gibidir, senin esir dediğin insan senin gibi aynı tohumdan vücuda gelmiştir. O da senin gibi aynı semalara bakıyor. Aynı havayı teneffüs ediyor, senin gibi doğuyor, senin gibi ölüyor.*⁴⁵ Bu şekilde uzun zaman boyunca köleler ve köleliğin yasallığı üzerine yapılan tartışmalar devam etmiştir. Fransız Devrimi'nden sonra, köleliğin kaldırılması konusu daha ciddi tartışılmaya başlanmış, 19. yüzyıla gelindiğinde Avrupalı devletler peş peşe köle ticaretinin tamamen yasaklanması ile ilgili kararlar almışlardı.⁴⁶ O zamana kadar sosyo-ekonomik hayatın vazgeçilmez bir unsuru olan kölelik kimi zaman dünya politikalarını etkilemiş, kimi zaman da ön plana çıkan bir konu olmuştur. 19. yüzyılda köleliğin kaldırılmasıyla ilgili uluslararası girişimlerin yoğunlaşması kaçınılmaz olarak Osmanlı kölecilik anlayışını da etkilemiştir.⁴⁷

1812 yılında İngilizlerin, Bağdat Valisi'nden oraya yapılan Hintli kadın ithalini yasaklamasını istemesiyle, köle ticareti konusundaki ilk Osmanlı-İngiliz münasebeti de başlamış oldu. Ancak Osmanlı Devleti 1840 yılına kadar köleliğin kaldırılmasına yönelik ciddi bir adım atmamıştır. Osmanlı topraklarında köleliğin yasaklanmasına dair ilk çabalar, başta İngiltere olmak üzere Avrupa'da faaliyet gösteren *Köleliği Önleme Derneği'nin* girişimleriyle olmuştur. 1833 ve 1838 yıllarındaki "Azat Kanunları" ile uluslararası köle ticaretine karşı başarılı kampanyalara imza atan dernek, faaliyetlerini İslam coğrafyasını kapsayacak şekilde genişletme yoluna gitmiştir.⁴⁸ İngiltere'nin bu yöndeki girişimleri uzun süre boşa çıkacaktır. Ancak bu konuda girişimlerini ısrarla sürdüren İngilizler, Osmanlı Devleti'nden köleliği yasaklamasını istemek yerine, kölelerin temin edildiği bölgelerdeki nüfuzunu

---

⁴⁵ Sadri Maksudi Arsal, "Teokratik Devlet ve Laik Devlet," *Tanzimat I*, (1999): 85.

⁴⁶ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, 22.

⁴⁷ Parlatır, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik," 805.

⁴⁸ Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, 78.

kullanarak, yerel yönetimlerle köle edinilmesini yasaklayacak anlaşmalar yapma yoluna gideceklerdir.

Osmanlı'da köle ticaretine dair ciddi önlemlerden biri de sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın esir pazarını kaldırmasıdır.⁴⁹ Büyük Çarşı civarında köle ve cariyelerin satışa çıkarıldığı esir pazarı, İstanbul'un köle ihtiyacının karşılandığı yerdirdi. Burada ayrı ayrı odalarda her yaştan hem beyaz hem de siyah köle ve cariyeler bulunurdu. Esir pazarında kölelere kötü muamele yapıldığı ve aşağılandıkları bilinmekteydi. Padişahın da katıldığı bir toplantıda konu görüşülmüş, kölelere yapılanların şeriate ve insanlığa aykırı olduğuna hükmeden padişah, İstanbul köle ticaretinin can damarı olan pazarın kapatılmasını emretmiştir.⁵⁰ Aralık 1846'da alınan bu kararla İstanbul köle pazarı kaldırılmıştır. Ancak bu önlem, köle ticaretinin engellenmesine yönelik bir gelişme olarak değerlendirilmemelidir. Sadece kölelerin kötü muamele görmesinden dolayı pazarın kapatılması, Osmanlı inisiyatifinde gerçekleşen insani bir karardan ibarettir. Pazar kapatıldıktan sonra İstanbul'da köle ticareti özel girişimlerle 19. yüzyıl boyunca yasal olarak devam etmiştir. Ayrıca pazarın kapatılmasının, devletin başkentinde başka olumsuzluklara yol açtığı söylenebilir. Çünkü pazarın kapanması, özel olarak devam eden köle ticareti üzerindeki devlet denetimini de ortadan kaldırıyordu.

Bununla birlikte köle pazarının kapatılmasına rağmen İstanbul'da köle ticaretinin devam etmesi, Osmanlı Devleti'nin yasakla ilgili çok ciddi bir yaptırım getirmediğini de göstermektedir. Sadece kâğıt üzerinde kalan bu yasak İstanbul dışındaki bölgelere uygulanmamıştır. Bu durum devletin hem köle ticaretinden elde edilen vergiden vazgeçmek istemediğini hem de yasak konusunda gönüllü olmadığını göstermektedir.⁵¹

---

⁴⁹ Cavit Baysun, "Mustafa Reşit Paşa," *Tanzimat II*, (1999): 738.

⁵⁰ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi* 8 (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 1239; Akyılmaz, "Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi," 231.

⁵¹ Şen, *Osmanlı'da Köle Olmak*, 80-81.

Osmanlı'da köle ticaretinin yasaklanması bakımından önem arz eden bir durum daha vardır ki bu da Osmanlı Devleti'nin köle ticaretine yönelik uluslararası faaliyetlere Tanzimat döneminin başlarından beri olumlu yaklaştığıdır. 23 Ocak 1846 tarihli belge bu konuda önemli bir kanıt oluşturmaktadır. Belgeye göre zenci esirlerin satın alınması ve başka yerlere gönderilmesinin yasaklanmasına dair gerçekleşen görüşmelerin ve yasaklar konusunda yapılması gerekenlerin padişah tarafından da uygun bulunduğu görülmektedir. Bunun için zenci köle ticaretinin yapıldığı bölgelere Osmanlı donanmasına bağlı gemilerin gönderilmesi için gerekli hazırlıkların yapılması talimatı verilmiştir.⁵²

Osmanlı Devleti, İngiliz faaliyetlerini ve köle ticaretinin yasaklanması konusundaki isteklerini artık görmezden gelemeyeceğini anlamıştı. Basra Körfezi'nden yapılan köle ticaretinin kaldırılmasına yönelik İngiliz isteklerini görüşmek üzere 27 Kasım 1846'da Meclis-i Hâss toplanmıştır. Toplantının başlangıcında köleliğin kaldırılmasına yönelik bir girişime karşı çıkılıyordu. Toplantıda Osmanlı topraklarına ithal edilen zenci kölelerin Basra Körfezi aracılığıyla değil, Mısır ve Trablusgarp yoluyla geldiğine dikkat çekilmiştir. Ancak yine de İngiliz isteklerinin kabul edilmesi, Kafkasya'dan yapılan beyaz köle ticaretine yönelik zaten sorun yaşanan Rusya'nın, Karadeniz ticaretinde benzer ayrıcalık isteyeceği çekincesini doğurmaktaydı. Bu gibi kaygılarla Basra Körfezi'nde köle ticaretinin yasaklanması ile ilgili bir anlaşma reddedilmiştir. Ancak meclis padişaha, körfezde köle ticaretinin yasaklanması için gizli bir talimat vermesini tavsiye etmiştir. Meclisin tavsiyesine uyan Abdülmecit, Bağdat Valisi'ne körfezdeki Osmanlı limanlarından köle ticaretini yasaklamasını emreden bir ferman gönderilmesini buyurmuştur.⁵³ Bu gelişmelerin arkasından 1847 yılında çıkarılan ferman, Osmanlı'da köleliğin yasaklanmasına yönelik ilk resmi girişim olması bakımından oldukça önemlidir. Ancak bu fermanla Basra Körfezi'nde köle ticaretinin yasaklanması, İngiliz isteklerinin

---

⁵² BOA., İ.DUİT., Dosya no: 192, Gömlek no: 16 (25 M 1262/23 Ocak 1846).

⁵³ Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, 83-85.

artmasına neden olmuştur. İngilizler şimdi de zenci kölelerin temin edildiği Kuzey Afrika ve beyaz kölelerin temin edildiği Kafkasya ticaret yolları üzerinde durmaya başlamışlardır. Dikkatlerini özellikle Trablusgarp ve Bingazi'ye çeviren İngilizler, buradan Osmanlı merkezine yapılan ticaret esnasında kölelere yönelik kötü muameleler yapıldığı ve nakil koşullarının ölümlere yol açtığını ileri sürmekteydiler. Kölelerin devlete ait gemilerle taşındığını rapor eden İngilizlerin, Osmanlı Devleti üzerinde baskılarını artırmamasıyla, 1850'de Sadrazam Mustafa Reşit Paşa devlet gemilerinin köle taşımacılığında kullanılması yasaklanmıştır.⁵⁴

Kuzey Afrika'dan Osmanlı topraklarına yapılan köle ticaretinin bütünüyle yasaklanması yerine kısıtlanması için girişimlerde bulunan İngiltere, 1855 yılından itibaren bu politikasını değiştirmiştir. İngiltere'nin yeni politikası Osmanlı topraklarına yapılan köle ihracının yasaklanması yönündeydi. İngilizler dikkatlerini Girit, Trablus ve Arnavutluk gibi belirli vilayetlerde yoğunlaştırarak buralar üzerinden yapılan köle ticaretini yasaklamaya çalışmışlar ve bunda da başarılı olmuşlardır.⁵⁵ Bunlarla yetinmeyip Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarını daha da artıran İngiltere, köle ticaretinin yasaklanması için birçok girişimde bulunmuştur. 1856 yılında Afrikalı köle ticareti konusunda İngiliz istekleri Meclis-i Vükelâ'da ele alınmış, yapılan görüşmelerde, köle ticaretinin yasaklanması konusunda karar alınmış ve sultan tarafından çıkarılan fermanla, "zenci köleliğin kaldırılması ilkesinin kabul edilmesinde bir başlangıç" yapıldığı duyurulmuştur. Ferman ilk olarak 27 Ocak 1857'de Trablusgarp valisine gönderilmiştir. Arkasından Mısır ve Bağdat valiliklerine de ulaştırılan fermanla Osmanlı topraklarında köle ticaretinin yasaklanmasıyla ilgili, bu zamana kadarki en büyük adım atılmıştır. Fermanın adı geçen vilayetlerde hiçbir şekilde köle alım-satımı yapılmayacak ve yasaklamadan tüm köle tacirleri haberdar edilecektir. Fermanın, yasağa uymayan tacirler için yaptırım da söz konusuydu. Köle getiren tacirler, köleleri azat

---

⁵⁴ 1847-1850 yılları arasında Osmanlı'da köle ticaretinin yasaklanmasına yönelik İngiliz faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin girişimleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, 92-96.

⁵⁵ Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, 105.

etmeye zorlanacak, suçun ilk işlenişinde bir yıl hapis cezasına çarptırılacak ve tekrarı durumunda bu ceza, bir yıl eklenerek yeniden verilecekti. Bu ferman Akdeniz adalarında da yürürlüğe konulacak fakat duyurunun tamamlanması için altı haftalık bir süre tanınacaktı. Yine iyice duyurulmasının sağlanması için Basra Körfezi bölgesine de üç aylık bir süre tanınmıştır. Akdeniz ve Basra Körfezi bölgelerinde köle ticareti yasaklanırken, Hicaz fermanla belirlenen yasaklamanın dışında tutulmuştur. Çünkü buradan yapılan köle ticareti, Hicaz Müslümanlarının bu konudaki hassasiyeti dolayısıyla müdahale edilemeyecek kadar tehlikeli bir duyarlılığa sahipti.⁵⁶

Osmanlı Devleti'nde köleliği engellemeye yönelik en ciddi girişim olarak adlandırılabilir olan 1857 fermanıyla devlet, köle temini politikalarından vazgeçerek ve onu kaldırmayı hedeflemiş ve siyah köle ticaretini yasaklamıştır. Ancak, bu politika köleliği kaldırmaya yönelik değil, İngiliz baskısından kurtularak kendi kölelik politikalarına zarar verilmesini engellemeye dönük bir politikadır.⁵⁷ Öte yandan bu ferman köleliği yasaklamada önemli bir adım olarak kaydedilse de sadece bundan sonra gelecek köleler için geçerli hükümler içermektedir. Yani mevcut kölelerin özgürlüklerine kavuşturulmasıyla ilgili bir hüküm içermediği için kölelerin aynı statüde kalmalarını da meşru kılmaktadır.⁵⁸ 1857 fermanı Osmanlı'da köle ticareti konusunda bir bitişten ziyade yeni bir başlangıç tarihi olarak değerlendirilmelidir. Çünkü bu tarihten itibaren Osmanlı köle ticareti ortadan kalkmamış, daha çok fermanın uygulanması ile uğraşmıştır. Osmanlı Devleti'nin kendi iç politikalarının ürünü olmayan ve İngiliz baskıları sonucunda hazırlanan ferman, uygulama alanı bulamadığı gibi dış baskıları artırıcı bir etken olmuştur. Dış baskılarla fermanı uygulamaya çalışan Osmanlı Devleti, köle ticaretini yasaklamanın zor ve kimi bölgelerde ise imkânsız olduğunu görmüştür. Yine de Osmanlı Devleti'ne getirilen zenci kölelerin önemli kaynaklarını ve geçiş

---

⁵⁶ Şen, *Osmanlı'da Köle Olmak*, 132-133; Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, 115-116.

⁵⁷ Erdem, *Köleliğin Sonu*, 123-124.

⁵⁸ Alpkaya, "Kadınlar ve Köleler," 7; Akyılmaz, "Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi," 233.

noktalarını oluşturan Mısır, Trablusgarp ve Hicaz'da köle ticareti fermanla birlikte zayıflamıştır.

Kızıldeniz aracılığıyla yapılan köle ticaretinin engellenmesi, fermanın uygulanabilmesi için hayati bir önem taşımaktaydı. Alınan bütün önlemler ve yasaklamalara rağmen Kızıldeniz aracılığıyla yapılan ticaret devam etmekteydi. Cidde valisi tarafından merkeze gönderilen 28 Şubat 1857 tarihli yazı bu husustaki zorlukları açıkça göstermekteydi. Afrika ve Kızıldeniz sahillerine özel memurlar atanmasına ve onlara köle ticaretine engel olmaları için kesin emirler verilmesine rağmen başarılı olunamadığı bildirilmektedir. Somalililerin elinde bulunup satılmak amacıyla çeşitli yollardan getirilen kölelerin Hayme'ye kadar ulaştırdıkları görülmektedir. Birçok ticari malın geçiş noktası olan Kızıldeniz'e açılan boğazda ticaretin engellenmesinin çok zor olduğu da kaydedilmektedir. Bu yüzden boğazın ortasında bulunan adaya kale inşa edilip toplar yerleştirilirse top güllerinin denizin iki tarafını da kolaylıkla vurabileceği, bu şekilde köle getiren gemilerin geçişlerinin engellenebileceği ifade edilmektedir.⁵⁹

Osmanlı Devleti, sadece siyah köle ticaretinde değil, kuzeyden ve doğudan yapılan beyaz köle ticareti konusunda da İngilizler ile sorun yaşamaktaydı. Bir taraftan kölelikle ilgili dış baskılar, bir taraftan da köle alım satımındaki hileler, emirlere itaat edilmemesi, yoğun Çerkes, Tatar, Nogay ve Gürcü göçü gibi iç sorunlar nedeniyle köle ticaretine karşı önlem almaya karar veren Osmanlı Devleti, 5 Ocak 1860'ta "Muhacirin Komisyonu"nu kurmuştur. 1860'dan itibaren devlet bir taraftan göçmenlerin iskânlarıyla uğraşırken bir taraftan da köle göçmenler ve sahipleri arasında ortaya çıkan sorunları çözüme kavuşturmak, daha güçlü ve ayrıcalıklı göçmenlerin diğer göçmenler üzerinde kurdukları baskılardan dolayı meydana gelen sorunları ortadan kaldırmakla uğraşıyordu.⁶⁰ Komisyon çalışmaları sonucunda 1864 yılından itibaren, beyaz kölelerin durumu ile ilgili bir dizi önlemler ve

⁵⁹ BOA., A.MKT.NZD., Dosya no: 215, Gömlek no: 5 (01 B 1273/25 Şubat 1857).

⁶⁰ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, 128-130.

kısıtlamalar getirilmiştir. Bu önlemlerin en önemlisi, göçmen çocuklarının usulsüz yollarla ailelerinden alınarak köleleştirilmesine karşı alınan önlemlerdir.

19. yüzyılın ikinci yarısında köle ticareti konusunda Osmanlı Devleti'ne baskılarını giderek artıran İngiltere ile 1880 yılında bir anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşmayla Afrikalı köle ticareti yasaklanmıştı. Ancak anlaşma zenci köle ticaretinin yasaklanmasını sağlarken Karadeniz üzerinden yapılan köle ticareti ile ilgili hükümler içermemektedir. Bu anlamda anlaşma Osmanlı Devleti'nin istediği hususları da içeriyorken İngilizlere güney denizlerindeki Osmanlı gemilerini denetleme yetkisi vermektedir.⁶¹

Köle ticaretini yasaklama girişimleri 1847 fermanı ile başlamış, 1857'deki fermanla önemli bir ivme kazanmıştı. Ancak tarih boyunca var olan köleliği kaldırmak kolay olmamıştı. Osmanlı Devleti'nin kölelik karşıtı fermanlarına, şeriatla var olduğu gerekçesiyle sürekli bir tepki söz konusuydu. Bu tepkinin fiilen ortadan kalkması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra yasal dayanağını kaybetmesiyle gerçekleşmiştir.⁶²

Ortadoğu'da Köle Ticaretini Engelleme Çalışmaları

Köle ticareti ve pazarları bağlamında Akdeniz çağlar boyunca çok önemli bir yer tutmaktaydı. Aynı zamanda dünyanın en önemli ticari bölgesi de olan Akdeniz'e kıyı ülkelerde köle pazarları oldukça canlıydı. Bu pazarlar genellikle merkeze yakın ve yol güzergâhı üzerinde kurulurlardı.⁶³ Osmanlı Devleti'nin köle

---

⁶¹ Gülnihal Bozkurt, "Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma," *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 1, sy. 1 (1990): 48; Şen, *Osmanlı'da Köle Olmak*, 154-155; Bu anlaşmanın maddeleri için bkz. Bozkurt, "İki Devletlerarası Anlaşma," 47-48.

⁶² Mustafa Olpak, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle, Türkiye Cumhuriyeti'nde Evlatlık: Afro-Türkler," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 68, sy. 1 (2013): 124.

⁶³ Zeynep Güngörmez, "Ortaçağda Akdeniz Köle Ticaretine Dair Bazı Tespitler," *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* II, sy. 4 (2016): 100-101.

ticaretini yasaklamaya yönelik fermanlar yayınladığı dönem olan 19. yüzyılın ikinci yarısında bu pazarların en canlısı Mısır idi. 1860'lı yılların sonlarından itibaren, Akdeniz yoluyla Osmanlı topraklarına giden köle ticaret yolunun en önemli pazarıydı. 1857 fermanı ile köle ticaretine karşı alınan önlemler, Kuzey Afrika'dan, özellikle Trablusgarp'tan yapılan ticaretin doğuya kaydırılmasına neden olmuştu. Ayrıca 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması, Mısır'ın her anlamda ticari gelişimine katkıda bulunduğu gibi, köle ticareti güzergâhı olarak da önem kazanmasını sağlamıştır. Nil deltasından İskenderiye'ye getirilen köleler buradan deniz yoluyla Akdeniz liman kentleri, İzmir ve İstanbul'a ihraç ediliyordu. Osmanlı köle ticareti açısından bakıldığında, Süveyş Kanalı'nın açılması olumlu bir gelişmedir. Yemen ve Hicaz'a sefer yapan buharlı gemi şirketlerinin kurulması, Arap topraklarından Osmanlı merkezine ulaşım açısından önemli kolaylıklar getirmiştir. İstanbul ve İzmir ile Hudeybe, Cidde, Yanbu, İskenderiye, Trablusgarp ve Bingazi gibi köle deposu kentler arasındaki gemi ulaşım ağının kurulması, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı köle ticaret hacminin artmasında önemli bir etken olmuştur.⁶⁴

Mısır üzerinden yapılan köle ticaretinin hacmi artarken İngilizler de bu konudaki girişimlerini yoğunlaştıracaklardır. İngiltere'nin bu girişimine iyi bir örnek 13 Ocak 1875'te Hariciye Nezareti'nden Babialı'ye gönderilen İngiliz elçiliğine ait notadır. Bingazi İngiltere konsolosundan gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre yakın bir zamanda çok sayıda esir ile bir yük kervanı Mısır'a gitmek üzere Zela isimli yerden hareket etmişti. Trablusgarp'tan Mısır'a gelen mallar ve çeşitli eşyalar karantinada beklettirildiğinden bu kervan da Uzle isimli yere yakın bir mesafede bulunan bölgede birkaç ay tutulduktan sonra aldığı temiz belgesi üzerine Mısır tarafına doğru yola çıkmıştır. Bu olayın Trablusgarp, Mısır ve çeşitli memleketlerde köle ticaretinin hala yapılmakta olduğuna bir delil olarak Babialı'ye bildirildiği kaydedilmektedir.⁶⁵

---

⁶⁴ Erdem, *Köleliğin Sonu*, 79.

⁶⁵ BOA., HR.TO., Dosya no: 249, Gömlek no: 78 (13 Ocak 1875).

Sadece Osmanlı merkez yönetimi değil, yerel yönetimler de köle ticaret yasağının uygulanması için üzerine düşeni yapmaktaydı. Yemen valiliği tarafından 2 Mayıs 1877'de Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda bölgedeki kölelik faaliyetleri ile ilgili önemli bilgiler verilmektedir. Vilayet dahilinde, padişah fermanıyla ilan edilmiş olan zenci kölelerin alınıp satılması yasağının uygulanmasına özen gösterildiği bildirilmektedir. Bu konudaki önlemler sayesinde Afrika sahillerinden satmak için Hudeyde'ye getirilmiş olan çeşitli yaşlardaki 18 köle ile 22 cariye ele geçirilmiştir. Vatanlarına iadeleri mümkün olmayan bu kölelerin ellerine azat belgeleri verilmiş ve bazıları hizmetçilik yapmaları için ahaliden durumu uygun olanların yanına yerleştirilmişlerdir. Kalanların mahrumiyetlerinden dolayı ihtiyaçları hükümet tarafından tedarik edilecek ve hizmetçilik işine yönlendirileceklerdir. Ancak hizmetçilik için verilecek yer bulunamadığı, vilayette henüz ıslahhane de olmadığından kölelerin erzak ve diğer masrafları için gerekli paranın hükümet tarafından karşılanması istenmektedir.⁶⁶

Yerel yöneticilerin özgür bırakarak hizmetçilik işlerine yerleştirdiği halde bu esirlerin köle olarak satılmaktan, sonraki yıllarda da kurtulamadıkları görülmektedir. Yemen Vilayeti'nden bildirildiğine göre, nakledilirken yakalanıp özgür bırakıldıktan sonra hizmetçi sıfatıyla bazı şahıslara verilen zencilerin sonradan başka yerlere gönderilerek satıldığı anlaşılmıştır. Kendilerine hizmetçi sıfatıyla verilen erkek ve kadın zencileri satmaya kalkışanlar, cezalandırılmak üzere Hudeyde Sancağı'nda bulunan Zenci Esirler Bidayet Mahkemesi'ne havale edilmişti. Ancak bidayet mahkemesi bu kişileri yargılanma işinin şer'iyye mahkemelerine ait olduğunu Hudeyde Mutasarrıflığı'na bildirmişti. Vilayetten Dahiliye Nezareti'ne 19 Mart 1899'da gönderilen yazıda bu hususta nasıl bir yöntem izleneceği sorulmaktadır. Nezaret de 7 Mayıs 1899'da meseleyi, açıklayıcı bir yazıyla hükümete bildirmiştir.

Nezaret tarafından, Yemen Vilayeti'nden gelen evraka eklenerek gönderilen yazıya göre, bazı haydutlar sahil kentlerinde

---

⁶⁶ BOA., DH.MKT., Dosya no: 1318, Gömlek no: 20 (18 R 1294/2 Mayıs 1877).

yaşayan ahaliye saldırarak ele geçirdikleri insanları köle olarak satmak üzere Hicaz ve Afrika'ya sevk ederken yakalanmıştır. Bunlara, köle ticaretine cesaret edenlere emsal teşkil edecek ağır bir cezanın verilmesi zorunlu ise de vilayette bidayet mahkemesinden başka bir ceza mahkemesi bulunmadığına dikkat çekilmektedir. Ayrıca evrakta anlatıldığı gibi, ceza kanununda da işlenen suça dair özel bir madde yoktur. Failler hakkında kanuna uygun bir cezanın verilmesi gerektiğinden bunların hangi mahkemede ve hangi kanun maddesine uygun olarak yargılanıp cezalandırılmaları hususunda Şura-yı Devlet tarafından bir kanun maddesi çıkarılmasının uygun olacağı da tavsiye edilmektedir. Yine Dahiliye Nazırı tarafından tekrar 10 Şubat 1900'de Sadarete sunulan yazıda mevcut mesele için gerekli işlemlerin yapılabilmesi adına 18 Aralık 1899'da Yemen Vilayeti'nden tekrar yazı geldiği ve durumun aciliyetinin bildirildiği iletilmişti.

Konu uzun bir süre gündemde kalmış ve yapılan yazışmalardan sonra Adliye Nezareti 13 Aralık 1901'de durumu Şura-yı Devlet Başkanlığı'na aktarmış, Yemen Vilayeti Zenci Esirler Mahkemesi'nin konuya yetkili olmadığını bildirmişti. Yemen'de başka bir ceza mahkemesi olmadığından, dolandırıcılık olarak kabul edilecek bu fiiller nedeniyle suçluların yerel şer'iyeye mahkemesinde yargılanmaları için gerekli düzenlemelerin yapılması istenmiştir.⁶⁷

Yine 1877 yılının sonlarında Cidde ve Hudeyde'de zenci köle ticaretinin kontrolsüz bir şekilde devam ettiği Hariciye Nezareti tarafından hükümete bildirilmiştir. 1 Kasım tarihli yazıdan anlaşıldığına göre bölgedeki köle ticaretine yerel memurlar tarafından müsamaha gösterilmekte, Cidde Limanı ile Hicaz Vilayeti'nin çeşitli sahillerine gelen köle yüklü gemiler hiçbir engelle karşılaşmadan karaya çıkmaktadırlar. İngiltere elçiliğinin köle ticaretinin yasaklanması, tüccarların cezalandırılması ve gerekli tedbirler alınması hususundaki notası nedeniyle meselenin aslı Hicaz ve Yemen vilayetlerine sorulmuştur. Buna karşılık Hicaz Vilayeti'nden gelen cevapta Cidde'ye esir götürülüp satıldığı

---

⁶⁷ BOA., ŞD., Dosya no: 2265, Gömlek no: 8 (26 Z 1319/05 Nisan 1902).

haberlerinin asılsız olduğu, orada esir alım satımı konusundaki yasağın devam ettiği ancak Cidde ile Hudeyde arasındaki Kızıldeniz sahilleri tamamen açık olduğu için Afrika'dan getirilen zenci esirlerin sahillere gönderildiği, oralardan da deniz yollarıyla Mekke-i Mükerrreme'ye nakledildikleri bildirilmiştir. Mekke'de bu kölelerin gizlice alınıp satılmakta olduğu da bilinmektedir. Hicaz valiliği bunu engellemek için hükümetin çeşitli önlemlerle Afrika sahillerini kontrol altına almasını tavsiye etmektedir.⁶⁸

Yerel yöneticilerin ve İngilizlerin girişimlerine rağmen Hudeyde'de zenci esir ticaretinin sürdürüldüğü ve bu hususta yerel memurların müsamahalarının devam ettiği İngiltere elçiliğinden bildirilmişti. Hariciye Nezareti 7 Temmuz 1888'de durumu yazıyla Yemen Vilayeti'ne bildirmiş ve gerekli önlemlerin alınması istenmişti. Yapılan tahkikat sonucunda, Afrika'dan getirilen 110 kişilik esir grubunun Hudeyde rıhtımında görevli zabtiye neferi, gümrük kolcusu ve liman reisinin gözleri önünde karaya çıkarıldığı rapor edilmişti. Bu esirlerin serbest bırakılması ve köle ticaretine karışanların cezalandırılarak neticesinin hükümete bildirilmesi talep edilmiştir.⁶⁹ Yine bir ay kadar sonra Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan yapılan köle ihracatının yapılmasının engellenmesi için Osmanlı hükümetinin girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Hariciye Nezareti'nin 23 Ağustos 1888 tarihli yazısından anlaşıldığına göre Trablusgarp, Bingazi, Cidde ve Kızıldeniz'in çeşitli limanlarıyla İstanbul arasında işleyen İrade-i Mahsusa vapurlarına, çoğunun elinde sahte azat belgesi bulunan zenci esirler bindirilmektedirler. Gemilerdeki esir tüccarları gelenlerin esir olmadıklarını ve hizmetçilik işlerinde istihdam edileceklerini beyan ederek Osmanlı memurlarını kandırmaktadırlar. Gerçekte bu esirler ticaret amacıyla getirilmektedir. Bu durum yapılmış uluslararası anlaşmalara aykırı bulunduğu için bundan sonra bu esirlerin gemilere bindirilmesinin yasaklanması işi Bahriye Nezareti'ne havale edilmiştir. Yine gemilerin kaptan ve askerlerine gerekli uyarıların yapılması istenmektedir. Bununla birlikte

---

⁶⁸ BOA., DH.MKT., Dosya no: 1459, Gömlek no: 23 (14 S 1305/01 Kasım 1887).

⁶⁹ BOA., DH.MKT., Dosya no: 1519, Gömlek no: 118 (27 L 1305/07 Temmuz 1888).

mutasarrıflıklar gibi bölgenin yetkili memurları tarafından tasdik edilmiş azat belgeleri olmayan zenci esirlerin vapurlara kabul edilmemesi talimatı da verilmiştir. Son olarak durum Trablusgarp, Bingazi, Hicaz ve Yemen vilayetlerine gönderilen emirle bildirilmiştir.⁷⁰ Bingazi Mutasarrıflığı'ndan alınan cevapta, ellerinde azat belgesi olan çok sayıda erkek ve kadın zenci kölenin zabıta tarafından hizmetçiliğe verildiği ancak bunlardan çoğunun hizmetlerinde buldukları adamlar tarafından İstanbul'a getirildiği aktarılmaktadır.⁷¹

Osmanlı hükümetinin köle ticaretini engelleme çabalarının bölgede karşılık bulduğu, Hicaz ve Trablusgarp valilerinin konuyu titizlikle takip ettikleri de gönderdikleri raporlardan anlaşılmaktadır. Trablusgarp valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 9 Haziran 1889 tarihli yazıda, zenci köle ticaretini yasaklayan hükümlerinin korunmasına oldukça dikkat edildiği ve konunun çeşitli vilayetlere de bildirildiği beyan edilmektedir. Kendisinin de özgür bırakılan esirlerin miktarıyla, bu hususta şimdiye kadar yapılan icraatları ayrıntılı olarak hükümete bildirdiğini ayrıca Avrupa gazetelerinde Osmanlı Devleti aleyhine kaleme alınan zenci köle ticareti hakkındaki yazıların asılsız olduğunu ifade etmektedir. Konuyla ilgili olarak İngiltere, Fransa ve İtalya konsoloslarıyla da işbirliği içinde çalıştıklarını ancak gümrükten mal kaçırma gibi nadiren bazı esir kaçırmaların da yaşandığını, bunların yasaklanarak tamamen önünün alınması amacıyla çok ciddi çalışmalar yaptıklarını anlatmaktadır. Aynı şekilde Hicaz Valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne 12 Haziran 1889'da gönderilen yazıda da kente zenci esir getirilmesi ile ilgili yasaklara çok dikkat edildiği anlatılmaktadır. Konuya dair Hicaz, Trablusgarp gibi vilayetler ve Bingazi Mutasarrıflığı ile de haberleşilerek koordineli bir şekilde çalıştıkları anlatılmaktadır. Yazıdan anlaşıldığına göre bütün çabalara rağmen yine de zenci köle ticareti yapmaya kalkışanların olduğu bilinmektedir. 27 Nisan 1889'da Afrika sahillerinden Cidde'ye getirilen 9 cariye

---

⁷⁰ BOA., DH.MKT., Dosya no: 1555, Gömlek no: 12 (11 S 1306/17 Ekim 1888); BOA., DH.MKT., Dosya no: 1535, Gömlek no: 54 (15 Z 1305/23 Ağustos 1888).

⁷¹ BOA., DH.MKT., Dosya no: 1535, Gömlek no: 54 (15 Z 1305/23 Ağustos 1888).

yakalanmış, cariyeler serbest bırakılırken tacirler de cezalandırılmıştır.⁷²

Köle ticareti yapanlara karşı verilen mücadelede işin yargı boyutu da çok önemlidir. Ortadoğu toprakları ve Kızıldeniz üzerinden yapılan ticaretin caydırıcı cezalarla sona erdirilmesi için bölgede yargı kurumlarının açılması yoluna gidilecektir. Bu amaca uygun olarak Adliye Nezareti, zenci esir ticaretini yasaklayan kanunname hükmünce bu ticarete ait davaların görülmesi için Cidde'de yeni kanuni usullere uygun olarak bir bidayet mahkemesi oluşturulması ve Hudeyde'deki bidayet mahkemesine de hakim muavini atanmasını talep etmişti. Bunun için adliye bütçesine senelik 96500 kuruşluk ek ödenek tahsis edilmesi istenmektedir. Yemen Vilayet mahkemesinin lağvedilmesi üzerine Cidde'de olduğu gibi Hudeyde'de de yeniden bir bidayet mahkemesi kurulacak olması nedeniyle Yemen için de 16596 kuruş ödenek ayrılması gerekmektedir. Ayrıca Yemen Vilayeti'nin lağvedilmiş mahkemesinden artan tahsisatından memurların maaşları için aylık 8353 ve diğer masraflar için de yıllık 2500 kuruşa daha ihtiyaç olduğuna dair Adliye Nezareti'nin talepleri vardır. Nezaretin yeni mahkeme kurulması ve ödeneklerin karşılanması isteklerini içeren dilekçesi 7 Nisan 1890'da Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüş ve kabul edilmiştir.⁷³ Buna dair padişah iradesi de 18 Nisan 1890'da çıkarılmıştır. Davalara bakacak kişilerin ataması için mülakatlar yapılmış ve aralarından seçilenler göreve getirilmişlerdir. Cidde'de kurulacak yeni mahkemenin başkanlığına eski naiplerden Sadreddin, muavinliğine de Sivas Bidayet-i Ceza riyasetinden Emin Bey getirilecektir. Hudeyde'deki mahkemenin başkanlığına da yerel dil bilen Mersin eski ceza reisi Abdülhamit Efendi, onun muavinliğine de Erzurum Vilayeti İstinaf Mahkemesi eski hakimlerinden Ruki Bey'in atanmalarına 9 Şubat 1891'de karar verilmiştir. Bu karara dair düzenlenen mazbata Adliye Nezareti'nin onayı ile birlikte hükümete sunulmuştur.⁷⁴

⁷² BOA., Y.MTV., Dosya no: 39, Gömlek no: 21 (14 L 1306/13 Haziran 1889).

⁷³ BOA., MV., Dosya no: 53, Gömlek no: 17 (16 Ş 1307/7 Nisan 1890).

⁷⁴ BOA., İ.DH., Dosya no: 1216, Gömlek no: 95222 (13 B 1308/22 Şubat 1891).

19. yüzyılın ikinci yarısında Ortadoğu'da yapılan köle ticaretini yasaklamaya yönelik önlemlere rağmen bu ticaretin önünün bir türlü alınmadığı gibi 1890'lı yıllarda hem ticaretin hem de buna karşı önlemlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle İngiltere'nin girişimleri yüzyılın son on yılında daha yoğun bir hal almıştı. Zenci esir ticaretinin yasaklanması hakkında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında, hizmetçi olarak verilecek Afrika esirlerinin sevklerine dair hususlar içeren bir anlaşma yapılmıştı. Ancak bu konunun suiistimal edildiği, birçok esirin karadan nakledildiği veya Trablus, Bingazi, Cidde ve Hudeyde limanlarından İdare-i Mahsusa vapurlarına bindirilerek başta İstanbul olmak üzere çeşitli Osmanlı kentlerine gönderilip gizlice satıldıkları bildirilmiştir. Osmanlı Devleti'nden bu faaliyetlerin önlenmesini talep eden İngiltere Elçiliği'nin yazısı Hariciye Nezareti tarafından Meclis-i Vükelâ'ya sevk edilmişti. Konu mecliste görüşülmüş, 17 Ağustos 1890'da zenci esir ticaretinin kesinlikle yasak olduğu ve gerekli önlemlerin alınması için ilgili vilayetlere talimat verilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁵ Yine aynı yılın sonlarına doğru Dahiliye Nezareti tarafından Yemen Vilayeti'ne gönderilen 13 Kasım tarihli yazıda, 1890 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında bölgede yoğun bir köle ticaret faaliyetinin saptandığı bildirilmektedir. Yazıda meşhur esirci Ali Zaim tarafından Hudeyde'ye getirilen kadın ve erkeklerden oluşan 154 tane zenci kölenin sevk edildiği yerler ile bunların arasında bulunan 18 hadım ağasının kimlerin elinde buldukları sorulmaktadır. Yine Kızıldeniz civarında zenci köle ticaretinin yasak olduğu için gerekli tedbirlerin alınması da istenmektedir. Yasağa rağmen bu ticarete kalkışan esirciler hakkında da acilen gerekli kanuni işlemlerin yapılması ve neticesinin hükümete bildirilmesi emredilmiştir.⁷⁶

Osmanlı Hükümeti ile Yemen Vilayeti arasındaki benzer yazışmaların 1891 yılında da artarak devam ettiği görülmektedir. 27 Ocak 1891 tarihli belgeye göre, yakın bir zamanda Hudeyde'ye yine bir miktar zenci köle gönderildiği ve bu nedenle Kızıldeniz'de köle ticaretinin engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınması

---

⁷⁵ BOA., MV., Dosya no: 56, Gömlek no: 47 (01 M 1308/17 Ağustos 1890).

⁷⁶ BOA., DH.MKT., Dosya no: 1781, Gömlek no: 26 (30 Ra 1308/13 Kasım 1890).

Yemen Vilayeti'nden istenmişti. Aynı konuya dair İngiltere elçiliğinden verilen tebligata cevap olarak Yemen Vilayeti'nden gelen yazıdan anlaşıldığına göre, köle ticaretini önleme çalışmaları yetersiz kalmaktadır. İşte bu nedenle Dahiliye Nezareti durumu Bahriye Nezareti'ne bildirerek, köle ticareti faaliyetlerine engel olmak için bölgeye istibotlar gönderilmesini istemektedir.⁷⁷ Bu ve benzeri bütün önlemlere rağmen zenci esir ticaretinin Yemen bölgesinde bir türlü engellenemediği Dahiliye Nezareti'nin 30 Haziran 1891 tarihli yazısında belirtilmektedir. Nezaret buna kanıt olarak da yerel yöneticiler ve İngiltere elçiliğinin şikâyetlerini göstermektedir. Yasaklanmış olan köle ticaretinin tamamen engellenmesi için gereken önlemlerin alınması ve sürekli devam eden şikâyetlere son verilmesi vilayete bildirilmiştir. Son bir kaç aydır Yemen havalisine çok sayıda zenci esir getirildiğini ihbar eden İngiliz elçiliğinin yazısı, Hudeyde polis komiseri ve belediye başkanı tarafından mutasarrıfa gönderilmiştir. Yazıda hangi bölgelerde ve kimler tarafından satıldığı ve satın alındığı bilinen, yani elçiliğin iddiasını onaylayan iki belgenin de vilayete gönderilerek gerekli önlemleri alıp, zenci esir ticareti yapanların cezalandırılması istenmektedir.⁷⁸

İngiltere başta olmak üzere bu konudaki çabalarını artıran Batılı devletler, Osmanlı Devleti'ne yeni bir işbirliği anlaşması sunarak köle ticaretiyle mücadelelerine destek istemişlerdir. Zenci esir ticaretinin yasaklanması hakkındaki anlaşmanın 21, 22 ve 23. maddeleri ile 42.den 61.ye kadar olan maddelerin uygulanması hakkında Fransa ile İngiltere devletleri arasında işbirliği kararlaştırılmıştı. Belçika hükümeti tarafından da imzalanan anlaşma, onaylanması için Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderilmişti. Nezaret konuyu Meclis-i Vükela'ya havale etmiş ve 23 Aralık 1891'de mecliste yapılan görüşmelerde hazırlanan anlaşmanın ilgili maddelerine Osmanlı Devleti'nin riayet edeceği, çalışmalara yardımcı olmak adına isim ve hüviyetleri verilecek olan Osmanlı gemilerinin isimlerinin Osmanlı harfleriyle yazılacağı

---

⁷⁷ BOA., DH.MKT., Dosya no: 1803, Gömlek no: 79 (16 C 1308/27 Ocak 1891).

⁷⁸ BOA., DH.MKT., Dosya no: 1845, Gömlek no: 119 (23 Za 1308/30 Haziran 1891).

kararlaştırılmıştı. Ancak bu şartların kabul edilmesinden sonra anlaşmanın Osmanlı Devleti tarafından onaylanacağına da Brüksel elçiliğine bildirilmesi için meclis kararları Hariciye Nezareti'ne havale edilmişti.⁷⁹

Köle ticaretinin engellenmesi için ne kadar çaba harcanırsa harcanırsa bir türlü önüne geçilemediğinden, köleleştirilen insanların barınmasını sağlayacak bazı uygulamalar da hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Dahiliye Nezareti tarafından kaleme alınan ve sadrazamlığa gönderilen 17 Mart 1891 tarihli yazıda, yasaklanmış olmasına rağmen hala devam eden zenci köle ticaretinde yaşanan suiistimallerin önüne geçmek adına, özgür bırakılan esirler için Bingazi, Trablusgarb, Cidde ve Hudeyde ile Zabtiye Nezareti'nin idaresinde olmak üzere İstanbul'da misafirhaneler kurulması istenmektedir. Ancak İstanbul'daki misafirhanenin esirlerin tamamını alacak kadar büyük yapılmasının birkaç yıl alacağı da hesaba katılmaktadır. O nedenle nezaret, şimdilik bir binanın kiralanarak misafirhane olarak kullanılması ve yapılacak masraf için nezarete yıllık 20.000 lira tahsis edilmesini de hükümetten istemektedir.⁸⁰ Gerçekten de 1894-1895 yıllarında bazı şehirlerde misafirhaneler kurulmuş, buralara azat edilmiş köleler yerleştirilmişti. Bu şekilde, köle olmaktan kurtarılmış insanların sosyal yaşama uyum sağlamaları amaçlanmaktaydı.⁸¹

Zenci köle ticaretine karşı önlemleri artırma çalışmalarını sürdüren Yemen Vilayeti'nden gelen telgrafa göre, 100 sene önce Hicaz'dan göç ederek Fersan ibn Tosun Adası'na yerleşen ve şimdi mevcutları 40-50 kadar olan Hayme halkı vardır. Yerleştikleri yere Benî Reşid adı verilen bu kabile halkı, hükümet emirlerine itaat etmemekle beraber ellerinde bulunan martini hanri ve kapaklı tüfeklerle sürekli kargaşa çıkartarak asayiş sorununa neden olmaktadır. Bunlar bir taraftan zenci esir kaçakçılığı, bir taraftan da diğer kıyı yerleşimlerle yasak eşya ticareti yapmaktadırlar. Bu faaliyetlere engel olmak adına Yemen valisi tarafından gönderilen

⁷⁹ BOA., MV., Dosya no: 68, Gömlek no: 61 (21 Ca 1309/23 Aralık 1891).

⁸⁰ BOA., DH.MKT., Dosya no: 1819, Gömlek no: 44 (6 Ş 1308/17 Mart 1891).

⁸¹ Olpak, "Afro-Türkler," 125.

13 Mayıs 1893 tarihli yazı, bölgede sükûnetin sağlanması için Cidde'den savaş gemisiyle bir bölük askerin ada civarına sevk edilmesi isteğini dile getiren bir dilekçedir. Ayrıca söz konusu adanın Yemen sahillerine yakın büyük adalardan biri olması nedeniyle burada güvenliğin sağlanmasının önemi büyüktür. Bu nedenle hükümet, 7. Ordu'ya bağlı 150 askerin gönderilmesine ve orada bir karakol kurulmasına 31 Mayıs 1893'de onay vermiştir.⁸²

Yine aynı yıl hükümet tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirildiğine göre Bingazi, Trablusgarp, Cidde ve Hudeyde iskelelerinden İrade-i Mahsusa vapurlarıyla Osmanlı limanlarına gönderilen erkek ve kadın zencilerin ellerine azat belgeleri verilmiştir. Bunların anne ve babaları refakatinde hizmetçi olarak gittikleri ifade edilmekteyse de gerçekte köle olarak satılmaları amacıyla sevk edildikleri anlaşılmıştır. Bu durum mevcut yasaklara ve hükümet tarafından vilayetlere gönderilen emirlere rağmen, zenci köle ticaretinin devam ettiğini göstermektedir. Öte yandan İngiltere Elçiliği'nden gelen diğer bir yazı da bu hususta nezaretlere ve vilayetlere gerekli talimatın verilmesi tavsiyesini içeriyordu. İşte bu nedenle hükümet 2 Ekim 1893'te Dahiliye Nezareti'ne, gerekenin yapılması hakkında talimat vermiştir. Konuya dair yazışmaların yapıldığı Trablusgarp Vilayeti'nden nezarete gönderilen cevapta, zenci köle ticareti hususunda gerekli özenin her zaman gösterildiği ifade edilmektedir. Elleri hükümet tarafından azat belgesi verilenlerin tespit edildiği, bunlardan küçük yaşta olanların satılacağı düşüncesiyle götürülmelerine asla müsaade edilmediği, büyüklerin de soruşturulduktan sonra yola çıkmalarına izin verildiği bildirilmiştir. Öte yandan İdare-i Mahsusa kaptanlarının zenci kölelerin bulunduğu Bingazi ve diğer limanlara gittiklerinde, ticaret amacıyla buralardan köle aldıklarına dair duyumların geldiği beyan edilirken bu konuda bir de örnek verilmiştir. Birkaç gün önce Trablusgarp'a gelen İdare-i Mahsusa vapurlarından Ali Saib Paşa Vapuru süvarisi Ömer Bey, buradan

---

⁸² BOA., İ.DH., Dosya no: 1304, Gömlek no: 9 (19 Za 1310/04 Haziran 1893).

gizlice iki kadın zenci satın almaya kalkışmış ancak alınan önlemler nedeniyle başarılı olamamıştır.⁸³

Yine İngiliz elçiliğinden gelen bir muhtıraya göre Hudeyde'ye 6 saat mesafedeki Mürûâ isimli yere satılması için zencilerin getirildiği ve orada bu işle uğraşanların Seyyid Abdulbehar ve Ahmed Kakari isimli kimseler olduğunu bildirilmektedir. Gerekli önlemlerin alınmasını içeren İngiliz Elçiliği muhtırasına istinaden Dahiliye Nezareti, konunun araştırılarak bu kölelerin bulunup, ellerine azat belgelerinin verilmesi için Yemen Vilayeti'ne talimat göndermiştir. Ayrıca tacirler için de gerekli cezai işlemlerin yapılması 25 Haziran 1894 ve 21 Temmuz 1894 tarihlerinde yazı ile bildirilmiştir. Ancak bu hususta İngiliz konsolosunun yerel hükümete yaptığı müracaatın neticesiz kaldığı ve tacirler hakkında henüz kanuni bir işlem yapılmadığı da yine elçilik tarafından ihbar edilmişti. Bu nedenle Yemen'e gönderilen talimat yinelenmiş ve gelişmelerin neticesinin bildirilmesi emredilmiştir.⁸⁴

Yıllar sonra aynı şekilde yine İngiliz Elçiliği tarafından Osmanlı Hükümeti'ne gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre, köle ticaretinin yasaklanmasına yönelik alınan önlemler yetersiz kalmaktadır. Dahiliye Nezareti'nden 24 Mayıs 1902'de Yemen Vilayeti'ne gönderilen yazıdan, Kızıldeniz civarında zenci köle ticaretinin kontrolsüz bir şekilde devam ettiği, kölelerden birçoğunun Hudeyde'ye gönderilip orada satıldıktan sonra Sana'ya aktarıldığı anlaşılmaktadır. Bu faaliyetlerin engellenerek tüccarların cezalandırılması ve yasak olan zenci köle ticaretinin yapılmasına asla fırsat verilmemesi Yemen Vilayeti'nden istenmektedir.⁸⁵

Köle ticareti konusunda duyarlılığı artırmak ve gerekli bilgilendirmeleri yapmak amacıyla bir mecmuanın da çıkarıldığı bilinmektedir Hariciye Nazırı imzasıyla gönderilen yazıya göre köle

---

⁸³ BOA., DH.MKT., Dosya no: 151, Gömlek no: 2 (08 L 1311/14 Nisan 1894).

⁸⁴ BOA., DH.MKT., Dosya no: 206, Gömlek no: 51 (09 Ş 1311/25 Şubat 1894).

⁸⁵ BOA., DH.MKT., Dosya no: 510, Gömlek no: 34 (15 S 1320/24 Mayıs 1902); 2 Temmuz 1890 tarihli anlaşmanın ayrıntıları için bkz. Bozkurt, "İki Devletlerarası Anlaşma," 52-71.

ticaretine dair 1890 tarihli Brüksel Anlaşması'nın yerine getirilmesi için teşkil edilmiş olan özel komisyon tarafından, zenci esir ticaretinin yasaklanmasına dair içeriğe sahip iki mecmua yayınlanmıştır. Bu mecmualardan 25 tanesi Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Arkasından 19 Ağustos 1903'te Dahiliye Nezareti'nden Hicaz, Yemen, Trablusgap, Basra vilayetleri ve Bingazi Mutasarrıflığı'na gönderilen yazıda ise yayımlanan mecmuanın birer nüshasının kendilerine gönderildiği bildirilmekte ve konu hakkında gerekenlerin yapılması istenmektedir.⁸⁶

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin kölelik sistemi ile ilgili faaliyetleri ve köleliğe bakış açısı İslamiyet'in öngördüğü şekilde ortaya çıkmıştır. Devletin dünya siyasasında güçlü olduğu dönemlerde ise kendi inanç ve toplum değerlerine göre şekillendirdiği kölelik, 19. yüzyılda önemli değişikliklere uğrayacaktır. Batıların müdahaleleriyle köle ticaretinin yasaklanmasına dair çeşitli fermanlar yayınlayan Osmanlı Devleti'nin bu konudaki ilk ciddi girişimleri Tanzimat Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Kimi çevreler Tanzimat'la birlikte Osmanlı köleliğinin tarihe karıştığını ileri sürmektedir. Bu görüşlerine dayanak olarak fermanın getirdiği eşitlik, özgürlük ve kişi haklarını göstermektedirler. Ancak Tanzimat Fermanı'nda köleliğin kaldırıldığına dair bir madde olmadığı gibi, Tanzimat'ın ilanından sonra bu konuda yapılan değişiklikler, görüşmeler ve çıkarılan yönetmeliklere rağmen Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar kölelik sisteminin devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde kölelikle ilgili meydana gelen değişiklikleri oluşturanlar, köle edinme yöntemi, köle ticaretindeki farklılaşmalar ve köle kullanım koşullarıdır. Bütün bu değişiklikler ile devletin sonuna kadar varlığını sürdüren kölelik sistemi, Osmanlı toplumsal ve ekonomik hayatında önemli bir kurum olarak yaşamıştır.

Çok geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti'nin coğrafi konumu, köle ticaretinde söz sahibi olmasını sağlayan etkenlerden

---

⁸⁶ BOA., DH.MKT., Dosya no: 752, Gömlek no: 58 (25 Ca 1321/19 Ağustos 1903).

biridir. Batı Avrupa, İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Akdeniz, Kızıldeniz, Kuzey Afrika, Kafkasya ve Ortadoğu gibi önemli ticari bölgeleri ve güzergâh noktalarını elinde tutan Osmanlı Devleti, köle ticaretini bir toplumsal ve ekonomik faaliyet olarak yüzyıllarca sürdürmüştür. Ancak 19. yüzyılda gelişen yeni fikir hareketleri, kölelik konusunda devlet ve toplumları daha hassas düşünmeye sevk etmiş ve böylece köle ticaretini engellemeye yönelik çalışmalar artmıştır. Özellikle Batılı toplumlarda kölelik karşıtı politikaların ortaya çıkması, kaçınılmaz olarak Osmanlı Devleti'ni de etkileyecektir. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile batılılaşmaya doğru önemli bir adım atan Osmanlı'da toplumsal ve kurumsal düzeyde büyük dönüşümler yaşanmıştır. Tanzimat döneminde köle ticaretine karşı bir dizi önlemlere imza atan Osmanlı Devleti özellikle bazı bölgelere yoğunlaşmıştır. Köleliğin tamamen kaldırılması için anayasal bir düzenleme yapmamış olmakla birlikte, özellikle Batılı devletlerin baskıları neticesinde kimi bölgelerde köle atım satım faaliyetlerini yasaklamıştır. Bu bölgelerden biri olan Ortadoğu köle ticaretinde çok önemli bir paya sahipti. Bir taraftan Anadolu ve İran Körfezi'ne bağlanan bir taraftan da Kızıldeniz aracılığıyla Afrika'ya ve Akdeniz'e açılan Ortadoğu, hem köle ticareti hem de diğer ticari faaliyetler açısından büyük öneme sahip bir coğrafyadır.

Ortadoğu aynı zamanda ticari kapasitesi nedeniyle 19. yüzyılda Batılı emperyalist devletlerin söz sahibi olduğu ve üzerinde önemle durduğu bir bölge haline gelmişti. Bu nedenle Osmanlı Devleti, artık tek başına söz sahibi olmadığı Ortadoğu'ya dair politikalarda Batılıları da dikkate almak zorunda kalmıştı. Gerek kölelik karşıtı politikalarıyla öne çıkan Batılı devletlerden İngiltere'nin baskılarıyla, gerekse kendi içinde yaşadığı çağdaş değişimlerin etkisiyle Osmanlı Devleti Ortadoğu'da köle ticaretini yasaklamıştır. Bu yasağın uygulanabilmesi için yoğun çaba harcayan hükümet ve yerel yöneticilerin yoğun çabaları olduğu tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu coğrafyasında yapılan köle ticaretinin önlenmesine yönelik girişimleri içeren tarihi vesikalardan elde edilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, 19.

yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk yıllarında yoğun bir faaliyet yürütülmektedir. Bu faaliyetlerle, başta Yemen Vilayeti olmak üzere Cidde, Hudeyde, Trablusgarp, Bingazi, Mısır, Basra, Bağdat, Kızıldeniz ve Akdeniz'in Ortadoğu kıyılarındaki liman kentleri gibi bölgelerde yürütülen köle ticaretini engellemek amaçlanmıştır. Bunun amaç çerçevesinde bir yandan yerel yönetimlere talimatlar gönderilmiş, bir yandan da doğrudan müdahale için bölgeye gemi ve asker sevki yapılmıştır. Ancak bütün çabalara rağmen Ortadoğu'da yürütülen köle ticaret faaliyetleri yasa dışı yollarla aralıksız devam etmiştir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Belgeleri

Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD.)

Dahiliye Mektubi Kalemî (DH.MKT.)

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO.)

İrade Dahiliye (İ.DH.)

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT.)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.)

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.)

Ahmed Lütü Efendi. *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, 8. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Akyılmaz, Gül. "Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi." *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9, sy. 1/2 (2004): 213-238.

Alpkaya, Gökçen. "Tanzimat'ın Daha Az eşit Unsurları: Kadınlar ve Köleler." *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 1, sy. 1 (1990): 1-10.

Ansay, Sabri Şakir. *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2002.

Arsal, Sadri Maksudi. "Teokratik Devlet ve Laik Devlet." *Tanzimat I*, (1999): 59-95.

- Atalay, Besim. *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Bayarslan, Hüseyin. "Osmanlı Devleti'nde Köleleştirme ve Azat Etme Yöntemleri." *Ulakbilge* 5, sy. 10 (2017): 439-452.
- Baysun, Cavit. "Mustafa Reşit Paşa." *Tanzimat II*, (1999): 723-746.
- Bono, Salvatore. *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*. Çeviren Betül Parlak. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Gülnihal. "Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma." *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 1, sy. 1 (1990): 45-77.
- Bozkurt, Gülnihal. "Osmanlı Devleti'nde Köle Ticaretinin Önlenmesi İçin Yapılan Çalışmalar." *XI Türk Tarih Kongresi IV* (1994): 1499-1531.
- Caferoğlu, Ahmet. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1968.
- Çakır, İbrahim Etem. "Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 36, (2014): 201-216.
- Eberhard, W. *Çin'in Şimal Komşuları*. Çeviren Nimet Uluğtuğ. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- Engin, Nihat. *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.
- Ercan, Yavuz. *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2001.
- Erdem, Y. Hakan. *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800-1909)*. İstanbul: Kitap Yayınları, 2004.

Fendoğlu, Hasan Tahsin. *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.

Güngörmez, Zeynep. "Ortaçağda Akdeniz Köle Ticaretine Dair Bazı Tespitler." *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* II, sy. 4 (2016): 87-105.

İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*. Çeviren Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Karal, Enver Ziya. "Gülhane Hattı Hümayununda Batının Etkisi." *Belleten* 28, sy. 112 (1964): 581-601.

"Kölelik." *Türk Ansiklopedisi*. 22: 273-275. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1975.

Lewis, Bernard. *İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti*. Çeviren Ömer Faruk Birpınar. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2006.

Malay, Hasan. *Çağlar Boyu Kölelik*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1990.

Ok, Sema. *Köle Pazarından Saraya Cariyeler*. İstanbul: Kamer Yayınları, 1996.

Olpak, Mustafa. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle, Türkiye Cumhuriyeti'nde Evlatlık: Afro-Türkler." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 68, sy. 1 (2013): 123-141.

Parlatır, İsmail. "Türk Sosyal Hayatında Kölelik." *Belleten* 47, sy. 187 (1983): 805-829.

Sak, İzzet. "*Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*." Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1992.

Şen, Ömer. *Osmanlı'da Köle Olmak*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.

Toledano, EHUD R. *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*. Çeviren Y. Hakan Erdem. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.